

Analiza
predstavljjanja
nacionalnih
manina u
udžbenicima i
kurikularnim
dokumentima
Republike
Hrvatske

Dr. Dejan Stjepanović

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE
URED POTPREDSJEDNICE

j n m o
a n a
l a

Analiza predstavljanja nacionalnih manjina u udžbenicima i kurikularnim dokumentima Republike Hrvatske

Autor:

dr. Dejan Stjepanović,
Sveučilište u Dundeeju,
Ujedinjeno Kraljevstvo

Znanstveni suradnici:

Matea Kogoj, Senna Šimek,
Karlo Vedak i Lara Živčić

Nakladnik:

Ured potpredsjednice
Vlade Republike Hrvatske

Naziv tiskare i sjedište:

ACT Printlab,
Dr. Ivana Novaka 38,
40000 Čakovec

Lektura i korektura:

Jelena Popović

ISBN:

978-953-50412-0-7

Mjesto i godina izdanja:

Zagreb, 2022.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji autorska su stajališta i ne odražavaju nužno stavove Ureda potpredsjednice Vlade Republike Hrvatske, kao ni stavove institucije u kojoj je autor zaposlen.

Sažetak

Ova se studija odnosi na analizu vidljivosti (kvantitativnu zastupljenost) nacionalnih manjina i predstavu o njima te kvalitativni kontekst u kojem su predstavljene nacionalne manjine u udžbenicima osnovnih i srednjih škola (gimnazija) u Republici Hrvatskoj, te jesu li usklađene s kurikularnim dokumentima: nacionalnim kurikulumom i kurikulumima relevantnih predmeta). Analizirani su udžbenici za nastavu na hrvatskom jeziku, državnog programa obrazovanja, i to po dva najzastupljenija udžbenika za predmete Hrvatski jezik, Glazbena kultura, Glazbena umjetnost, Likovna kultura, Likovna umjetnost, Priroda i društvo, Povijest, Geografija, Etika i Politika i gospodarstvo. Analizirane su romska, srpska, talijanska i u manjem opsegu mađarska manjina. Analiza ukazuje na generalno nedovoljnu zastupljenost nacionalnih manjina u udžbenicima, pogotovo konkretnih osoba, i pokazuje tendenciju ka kolektivnim stereotipima često vezanim za povijest međuetničkog konflikta ili subjugacije), ali i na pozitivne primjere u promicanju interkulturalnosti i multiperspektivnosti. U skladu s europskom praksom studija donosi i preporuke za državne organizacije, škole, izdavače i znanstvenu zajednicu.

Drage sugrađanke i sugrađani,

zadovoljstvo mi je što vam mogu predstaviti publikaciju *Analiza predstavljanja nacionalnih manjina u udžbenicima i kurikularnim dokumentima* Republike Hrvatske.

Ustavom Republike Hrvatske, naša zemlja ustanovljena je kao nacionalna država hrvatskog naroda, ali i kao država pripadnika nacionalnih manjina u kojoj su sloboda, jednakost i nacionalna ravnopravnost među najvišim vrednotama ustavnog poretka Republike Hrvatske. Hrvatska može biti ponosna na svoju multikulturalnost i predanost razvoju demokratskog poretka na osnovama tolerancije, suradnje i uzajamnog razumijevanja između većinskog hrvatskog naroda i nacionalnih manjina koje zajednički već stoljećima dijele ovaj prostor.

Nacionalne manjine u javnom prostoru često se spominju kao kulturna prednost i bogatstvo naše zemlje. Nažalost, prečesto svjedočimo da se u dijelu javnosti one predstavljaju negativnim stereotipovima koje pojedini sudionici nastoje prikazati kao društvenu prijetnju, pri tome u cijelosti zanemarujući ogroman obol koje su nacionalne manjine, i njihovi pripadnici, doprinijeli u razvoju suvremene Hrvatske i našeg današnjeg demokratskog i multikulturalnog društva. Tijekom povijesti pripadnici nacionalnih manjina svoj su talent, znanja, umijeća i ideje ulagali u razvoj našeg društva, a često su hrvatsko ime promovirali i s ponosom isticali pri postizanju najvećih uspjeha u svijetu. Kulturna baština nacionalnih manjina utkana je u kolorit hrvatske tradicije i hrvatskog identiteta i, vjerujem, predstavlja neprocjenjivo i nezamjenjivo nacionalno blago.

No, za daljnji razvoj društva, od ključne je važnosti ovu vrijednost štititi i prenositi u nove generacije, a u tom procesu jedno od ključnih mjesta pripada načinu na koji se nacionalne manjine predstavljaju u obrazovnim politikama i Nacionalnom kurikulumu. Za izgradnju uključivoga, prosperitetnog i demokratskog društva važno je da mladima tijekom obrazovanja osvijestimo vrijednosti multikulturalnoga društva i prepoznavanja različitosti kao bogatstva, a ne tereta ili prijetnji u društvu.

Istraživanja o predstavljanju nacionalnih manjina u udžbenicima i nacionalnim kurikularnim dokumentima u Hrvatskoj nisu bila brojna, iako se u javnosti jasno definirala potreba za temeljitom analizom koja bi otvorila raspravu i razgovor o tome koliko su nacionalne manjine predstavljene u sadržajima koje podučavamo naše najmlađe te kakvu poruku o nacionalnim manjinama ti sadržaji prenose.

Vlada Republike Hrvatske prepoznala je potrebu za otvaranjem razgovora o ovoj temi te je u sklopu Operativnih programa nacionalnih manjina za razdoblje 2021. – 2024. godine kao posebnu aktivnost obvezala se izraditi analizu obrazovne politike u odnosu na doprinos pripadnika nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu općenito s ciljem da se u budućoj reformi obrazovnih programa značajna imena pripadnika nacionalnih manjina u hrvatskoj povijesti, kao i datumi i činjenice koje su vezane za njihov doprinos, uključe u kulturnu, obrazovnu i drugu politiku.

Rezultati u ovoj publikaciji nastali su nakon pilot istraživanja provedenog tijekom 2022. godine, a koje je provedeno u svrhu realizacije ove aktivnosti. Ona predstavlja početnu točku kojom želimo potaknuti raspravu o sadržajima vezanima uz nacionalne manjine u hrvatskom obrazovnom sustavu, ukazati na pojedine izazove, ali i primjere dobrih praksi na kojima je poželjno razvijati modele obrazovanja o nacionalnim manjinama u Hrvatskoj.

Nadam se da će kao takva potaknuti daljnja istraživanja u ovom području, ali i predstavljati važan doprinos u daljnjoj izgradnji obrazovnog sustava usmjerenog prema idejama uključenosti, suradnje i multikulturalnog razumijevanja.

Anja Šimpraga,
potpredsjednica Vlade Republike Hrvatske

Sadržaj

— 1

Uvodna razmišljanja 1

— 2

Metodologija i ciljevi 7

— 3

Analiza 13

— 3.1.

Analiza kurikuluma 14

— 3.2.

Analiza udžbenika 18

— 4

Zaključci i preporuke 27

Literatura 30

— 1

Uvodna razmišljanja

Programom Vlade Republike Hrvatske 2020. – 2024. utvrđeno je da će Vlada nastaviti promovirati kulturu tolerancije, dosljedno provoditi politiku vladavine prava i prava nacionalnih manjina zajamčenih Ustavom, Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina i zakonima. Vlada će, također, nastaviti dosljedno štiti i unaprjeđivati ljudska i manjinska prava zajamčena sklopljenim međunarodnim i međudržavnim ugovorima, sporazumima i konvencijama te Ugovorom o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji.

Nadalje je utvrđeno da će Vlada u suradnji sa zastupnicima nacionalnih manjina donijeti Operativni program za nacionalne manjine za mandatno razdoblje koji postaje sastavni dio Programa Vlade, a o kojemu će se održavati mjesečne konzultacije predsjednika Vlade i zastupnika nacionalnih manjina.

Slijedom utvrđenih obveza Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 30. prosinca 2020. godine donijela Odluku o donošenju Operativnih programa nacionalnih manjina za razdoblje 2021. – 2024.

Operativni programi za nacionalne manjine sastoje se od Operativnog programa za zaštitu i unaprjeđenje postojeće razine prava svih nacionalnih manjina, koji sadrži 46 aktivnosti koje se odnose na sve nacionalne manjine koje su navedene u Izvorišnim osnovama Ustava Republike Hrvatske, te od posebnih operativnih programa koji sadrže ukupno 113 aktivnosti koje se odnose na pojedine nacionalne manjine s obzirom na njihove specifičnosti i potrebe unaprjeđenja postojeće razine njihove zaštite. Posebni operativni programi izrađeni su za srpsku, talijansku, češku, slovačku, mađarsku, albansku, bošnjačku, crnogorsku, makedonsku, slovensku, romsku, austrijsku, njemačku, poljsku, rusinsku, rusku, tursku, ukrajinsku i židovsku nacionalnu manjinu.

U sklopu Operativnog programa za zaštitu i unaprjeđenje postojeće razine prava svih nacionalnih manjina, u sklopu mjere 2.2. Odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina, definirana je aktivnost 2.2.13. kojom se Vlada Republike Hrvatske obvezuje izraditi analizu obrazovne politike u odnosu na doprinos pripadnika nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu općenito s ciljem da se u budućoj reformi obrazovnih programa

značajna imena pripadnika nacionalnih manjina u hrvatskoj povijesti, kao i datumi i činjenice koje su vezane za njihov doprinos, uključe u kulturnu, obrazovnu i drugu politiku.

S tim ciljem Ured potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske osnovao je Radnu skupinu za provedbu aktivnosti 2.2.13. u Operativnim programima nacionalnih manjina za razdoblje 2021. –2024., koju čine predstavnici Ureda potpredsjednice Vlade, predstavnici Ministarstva znanosti i obrazovanja, Ministarstva kulture i medija te Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Radna skupina je izradila i provela Poziv za iskaz interesa za provedbu istraživanja i izradu analize u svrhu realizacije aktivnosti 2.2.13. Operativnih programa nacionalnih manjina za razdoblje 2021. – 2024., odabrala ponuditelja za izradu analize te aktivno sudjelovala u izradi analize.

Osnovno te srednjoškolsko obrazovanje, predmet analize studije, krucijalni su instrumenti u stvaranju identiteta mlade osobe i građanina. U skladu s tim, strateški dokumenti poput Nacionalnog kurikulumu RH za osnovne škole navodi da obvezno obrazovanje „omogućava razvijanje temeljnih kompetencija bitnih za ostvarivanje osobnih potencijala, nastavak obrazovanja i cjeloživotno učenje što je ujedno i temelj aktivnoga i odgovornoga sudjelovanja u društvu“ (MZO 2017: 3). Jedna od temeljnih vrijednosti opisanih u kurikulumu je identitet koji „podrazumijeva izgradnju osobnog, rodnog, kulturnog i nacionalnog identiteta, a temelji se na znanju o sebi i drugima“ (MZO 2017: 6). To vrijedi kako za pripadnike većinskog, tako i za pripadnike manjinskih naroda.

Kako bi se lakše shvatila uloga identiteta u javnom prostoru, uključujući i obrazovanje, Rogers Brubaker i Frederick Cooper predlažu pet pristupa izučavanju identiteta. Prema prvom pristupu njihove studije „Beyond Identity“ (Brubaker i Cooper: 2000 6– 8) identitet je u najširem smislu prvenstveno rezultat samotumačenja i samoidentifikacije. Određen s jedne strane samoidentificiranjem, s druge samointeresom, razlikom između posebnog i općeg te mjestom pojedinca u društvu. Prema drugom tumačenju identitet je kolektivni pojam, odnosno identitet grupe stvara se raznolikošću identiteta pojedinaca, a očituje se u solidarnosti,

zajedničkoj svijesti i aktivnosti članova grupe. U tom smislu uglavnom ga koriste društveni pokreti u kontekstu rasnih, etničkih i nacionalističkih teorija. Treći je vezan za pojam samoidentiteta i dubokog, temeljnog i postojanog bića „ja“. Kao takav se uglavnom koristi u psihologiji, ali pojavljuje se i u literaturi o etnicitetu i izgradnji nacije. Četvrti pristup identitet shvaća kao proizvod društveno-političke aktivnosti te ga definira u terminima kontinuiranog djelovanja i interaktivnosti. Naposljetku, unutar petog pristupa mnogi istraživači smatraju da je identitet nestalan, neprestano promjenjiv proizvod različitih diskursa, fragmentirani, fluktuirajući te nadasve društveni konstrukt. Činjenica da se radi o društvenoj konstrukciji ni na koji način ne umanjuje potentnost koncepta odnosno njegova utjecaja na donošenje odluka. Fokus ove studije je na četvrtom pristupu jer se stvaranje identiteta putem obrazovanja može podvesti pod društveno-političku aktivnost karakteriziranu kontinuiranim djelovanjem i interaktivnosti. Za bolje razumijevanje identiteta kao promjenjivog i nestalnog te interpretaciju događaja i ličnosti, posebno onih gdje postoji neslaganje oko karakterizacije istih, koristit će nam peti pristup.

Naravno, ne smije se smetnuti s uma da u doba informacijskog društva, osim tradicionalnih prostora socijalizacije, obitelji, škole i vršnjaka, na pojedinca, u našem slučaju učenika, utječu i mnogi drugi čimbenici kojima se sada može pristupiti ne samo nastavnim programom, kurikulumom i obrazovanjem, već i na druge, izravne i posredne načine.

U svakom slučaju, škola ima važnu ulogu u posredovanju različitih elemenata identiteta, a unutar škole i nastavnih predmeta kao što su materinski jezik i književnost (u našem slučaju hrvatski jezik), Povijest, Geografija, Politika i društvo, Glazbena i Likovna kultura i Etika. U skladu s tim, te zadatkom Ureda potpredsjednice Vlade RH u okviru realizacije aktivnosti 2.2.13., Operativnih programa za nacionalne manjine, fokus studije na ovim je predmetima. Može se generalno reći da je kurikulum na hrvatskom jeziku usmjeren ka gradnji hrvatskog nacionalnog identiteta, ali je važno napomenuti da barem jednom dijelu učenika, koji nastavu ne prate po manjinskim programima, hrvatski nije materinski jezik.

Iz tog, i drugih razloga, temeljem odredbi nacionalnog kurikulumuma, škola je prikladna za razvoj različitih elemenata identiteta te odnosa između zajednica unutar institucionalnog okvira. Tako i Nacionalni kurikulum eksplicitno navodi da je cilj odgoja i obrazovanja „razvijati jezično-kulturni identitet i međukulturnu kompetenciju, osjećaj pripadnosti i poštovanje prema vlastitome jezičnom identitetu, kulturi i tradiciji te uvažavati i poštovati druge jezične i kulturne zajednice i njihove vrijednosti“ (MZO 2017:39).

Između ostaloga, škola je identitetski važna jer je jedna od njezinih temeljnih funkcija socijalizacija, ali i upoznavanje mlađih generacija s određenom drugom ili drugačijom zajednicom, olakšavanje komunikacija i njihove međusobne integracije. Škola je zapravo najvažnije poprište institucionalne socijalizacije jer se u skladu sa sadržajima zapisanim u nastavnim planovima i programima i udžbenicima odvija prijenos nacionalne kulture, kako za pripadnike većinskog, tako i za pripadnike manjinskih naroda, bez obzira prate li nastavu po A, B ili C modelu ili pohađaju nastavu u okviru većinskog sustava obrazovanja. Unutar toga učenje materinskog jezika, nacionalne tradicije, običaja i povijesti čini korpus znanja ili sklop koji mladima pomaže pri integraciji u nacionalne zajednice i snalaženju u istima, odnosno potiče oblikovanje nacionalnog identiteta.

Bitno je naglasiti da studije obrazovanja u RH vezane za predstavljanje manjinskih naroda postoje, ali ne ovakvog opsega. Snježana Koren (2020) te Gasanbo i Maître (2006) analizirali su kurikulum i udžbenike iz povijesti, što je samo jedan dio ovdje predstavljene studije. Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (CDRSEE) također je radio analizu udžbenika i donio preporuke za nastavu povijesti koje se oslanjaju na princip multiperspektivnosti kao alat za prevladavanje (potencijalnih) sukoba. Njihovi su nam zaključci od koristi i integrirani su u neke od preporuka ove studije.

Prethodno smo naveli značaj kurikulumuma, ali i međunarodne dokumente kojih je Hrvatska potpisnica, a koji su kroz institucionalni okvir RH integrirani u obrazovni sustav. Prije svega tu se radi o „Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Europe, posebice članku 4. st. 2., članku 6. st. 1. i članku 12. st. 1.). S tim u vezi, bitno je podsjetiti da je Hrvatski sabor Odluku o proglašenju Zakona o potvrđivanju

konvencije za zaštitu nacionalnih manjina donio u rujnu 1997. godine, a stupila je na snagu 1. veljače 1998. godine. Republika Hrvatska stranka je Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima od 1. ožujka 1998. godine i čl. 8. bavi se obrazovanjem.

Nadalje, Vijeće Europe u svojem dokumentu „Kompetencije za demokratsku kulturu“ (2016) navodi osnovne vrijednosti obrazovanja:

- 1.** Vrijednovanje ljudskog dostojanstva i ljudskih prava – Vrijednovanje kulturne raznolikosti – Otvorenost prema kulturnoj drugosti kao i drugim uvjerenjima, pogledima na svijet i praksama.
 - 1.1.** Razlike među narodima mogu postati akutne kada jedan identitet postane dominantan.
 - 1.2.** Društvo je oblik stereotipa gdje sebe doživljavamo kao dio ujedinjene i neizdiferencirane grupe ljudi, kao mi ili mi; a oni izvan skupine kao temeljno različiti – kao oni ili ‘oni drugi’ – inferiorni ili slabiji, čak možda i opasni, stoga mi kao jači ili bolji [npr. drugi za opravdavanje kolonijalizma ili porobljavanje].
- 2.** Poučavanje s obzirom na višestruke identitete ljudi.
 - 2.1.** Pojam identiteta označava osjećaj osobe o tome tko je i samoopise kojima se pripisuje značaj i vrijednost. Većina ljudi koristi niz različitih identiteta kako bi se opisali, uključujući i osobni i društveni identitet.
 - 2.2.** Sve veći broj pojedinaca, posebice mladih, ima višestruke kulturne pripadnosti u kojima mogu svakodnevno uživati. Njihov višestruki identitet ne može se više ograničiti na kolektivni identitet jednoj određenoj etničkoj ili vjerskoj skupini.

Ovo su i polazne osnove naše studije. Obrazovanje i odgoj, iako procesom građenja

— 2

Metodologija i ciljevi

Ciljevi su analize pronaći odgovore na sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kako su integrirani sadržaji vezani za nacionalne manjine u temeljnim strateškim i kurikulumnim dokumentima koji definiraju obrazovnu politiku u Republici Hrvatskoj i u kojoj su mjeri zastupljeni? Koja je uloga i doprinos nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu?
2. Koliko i na koji su način sadržaji vezani za nacionalne manjine te uloga i doprinos nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu općenito predstavljeni u udžbenicima za osnovnoškolske i gimnazijske programe, a koji se koriste u nastavi Hrvatskog jezika, Glazbene kulture, Glazbene umjetnosti, Likovne kulture, Likovne umjetnosti, Prirode i društva, Povijesti, Geografije, Etike i Politike i gospodarstva?
3. Koliko i na koji su način datumi i činjenice važne za doprinos nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu općenito predstavljeni u udžbenicima za osnovnoškolske i gimnazijske programe, a koji se koriste u nastavi Hrvatskog jezika, Glazbene kulture, Glazbene umjetnosti, Likovne kulture, Likovne umjetnosti, Prirode i društva, Povijesti, Geografije, Etike i Politike i gospodarstva?
4. Definirati i predložiti sadržaje, važne događaje, datume i činjenice, kao i istaknute pojedince važne za predstavljanje uloge i doprinosa nacionalnih manjina hrvatskoj politici, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, znanosti i društvu općenito koje bi trebalo uključiti u nastavne sadržaje u osnovnoškolskim i gimnazijskim programima.

Kako bi se dobio odgovor na prvo pitanje izvršena je analiza Nacionalnog kurikuluma za osnovne i srednje škole (MZO 2017) te pojedinačnih kurikuluma za prethodno navedene predmete. Ovaj dio zadatka obavio je voditelj tima dr. Dejan Stjepanović uz konzultiranje donosioca odluka i drugih stručnjaka iz navedenih područja. Između ostalih, to je uključilo i intervjue s predstavnicima nacionalnih manjina kako bi se dobio sveobuhvatan i mnogostran uvid u problematiku. S predstavnicima romske manjine, saborskim zastupnikom Veljkom Kajtazijem i Emirom Grbićem, intervju je obavljen u prostorijama Saveza Roma u Republici Hrvatskoj „Kali Sara” u srpnju 2022. godine; u lipnju iste godine nekoliko je razgovora obavljeno internetskim putem s gospođom Ninom Čolović iz Odjela za obrazovanje Srpskog narodnog vijeća, a u rujnu s prof. Patriziom Pitacco ispred Talijanske unije - Unione Italiana. Elektronskim putem bili smo u kontaktu i s Robertom Jankovicsem, saborskim zastupnikom mađarske manjine. Milan Vukelić, načelnik Sektora za obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina pri Upravi za nacionalne manjine, dao nam je odgovore na pitanja o procesima, odnosno uključenosti manjinskih predstavnika u donošenje kurikuluma i prihvatanju udžbenika. Tijekom cijelog procesa prikupljanja podataka veliku su nam pomoć dali članovi radne skupine iz Ureda potpredsjednice Vlade RH, Ministarstva znanosti i obrazovanja te predstavnici nakladnika. Nadalje, ovaj dio analize oslonio se na već postojeća istraživanja i publikacije. Tako, primjerice, autorica Snježana Koren (2020) analizom udžbenika povijesti i kurikuluma vezanog za predavanje povijesti u srednjim i osnovnim školama nalazi da, iako je multiperspektivni pristup povijesti prisutan u nekim od odobrenih udžbenika, on često izostaje i umjesto njega navodi se postojanje „jedne istine“. Slične prethodne analize (Gasambo i Maître 2006) nalaze da je tumačenje nedavnih povijesnih događaja „posebno problematično“; poput slučaja mirne reintegracije Podunavlja, iako je uložena poseban napor da se pripreme nastavni materijali koji promiču toleranciju. Često se navodi da se od sličnih projekata moralo odustati zbog „snažnih napada medija i nekih povjesničara tvrdog nacionalističkog stajališta“. Međutim, reforme su ušle u učionice povijesti na suptilniji i sadržajniji način. Upravo ove i slične publikacije bile su referentna točka s obzirom na koju se provela analiza i ocijenilo sadašnje stanje kurikuluma po pitanju predstavljanja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

Drugo i treće pitanje dobilo je odgovor na temelju timskeg istraživanja koje su u većem dijelu iznijeli znanstveni suradnici. Metodologija se u ovom konkretnom slučaju sastojala iz sljedećeg:

Znanstvenici poput Banksa (1995) i Gorskog (2009) identificiraju faze „multikulturalne transformacije kurikuluma” pritom naglašavajući odupiranje jednostavnim pojmovima inkluzije i reprezentacija koje sugeriraju da je puko povećanje broja zastupljenih manjina jednako značajnoj kurikularnoj inkluziji. Predstavljanje manjina može voditi pogoršanju konflikta, odnosno smanjenju napetosti. Rijetko kad je ono neutralno.

Uzimajući u obzir gore navedena opažanja, naša je analiza zabilježila učestalost prikaza nacionalnih manjina u udžbenicima, ali istovremeno i odgovorila kakve se vrste predstavljanja koriste u datom kontekstu. Dakle, dala je i kvalitativni sud o istima.

Kako bismo ostvarili zadane ciljeve, odabrali smo reprezentativni uzorak tekstova iz niza razreda osnovne i srednje škole, po dva najzastupljenija udžbenika iz svakog razreda i područja, koje su nam izdavači dostavili na temelju naše zamolbe. Inicijalni je plan bio da se tekstualna analiza obavi putem NVivo programa za kvalitativna istraživanja, ali, nažalost, zbog nedostupnosti PDF dokumenta svih nakladnika, analiza je rađena uz pomoć tražilica svakog od nakladnika, konkretno nakladnika Alfa, Profil Klett i Školska knjiga. Nakladnici, odnosno udžbenici, odabrani su na temelju odabira udžbenika iz Kataloga odobrenih udžbenika za šk. god. 2019./2020. u osnovnim i srednjima školama na dan 1. srpnja 2019. godine, i to tako što su za svaki predmet, odnosno razred, izabrana po dva najzastupljenija udžbenika. Katalogi kasnijeg datuma su nepotpuni pa se od njih odustalo, bitno ne umanjujući kvalitetu i relevantnost istraživanja.

Podaci iz svih udžbenika (hrvatski jezik – 32; povijest – 24; geografija – 17; politika i gospodarstvo – 2; priroda i društvo – 2; likovna kultura – 8; likovna umjetnost – 8; etika – 4; glazbena umjetnost – 8; glazbena kultura – 10; ukupno analizirano 115 udžbenika) uključuju uglavnom dijelove tekstova, ali i u nekim slučajevima analizu povezanih slikovnih prikaza nacionalnih manjina, odnosno događaja koji se mogu dovesti u vezu s nacionalnim manjinama kao što je prikazano dalje u tekstu.

Analiza sadržaja udžbenika obavljala se na sljedeći način. Za ovu studiju tekst i fotografije u kojem se prikazuju pojedinci ili grupe nacionalnih manjina u udžbeniku su kodirani. Liste važnih osoba, događaja, dostavili su nam gore spomenuti predstavnici nacionalnih manjina. Traženo je da se dostave one ličnosti, događaji, mjesta koje ta zajednica u RH smatra važnima. Iz etičkih i znanstvenih razloga, ranije spomenute činjenice da je etnicitet društvena konstrukcija, oslonivši se na Brubakerov i Cooperov teorijski okvir, istraživački integritet nalagao nam je da liste prihvatimo onakvima kakve su nam poslali manjinski predstavnici bez našeg direktnog utjecaja. Ovo je vrijedno napomenuti jer se upravo identitetski prijepori mogu voditi zbog različitih shvaćanja identiteta povijesnih osoba, događaja ili mjesta između predstavnika, odnosno pripadnika manjinskih i većinskog naroda. Dodatno smo pretraživali kolektivne imenice, odnosno pridjeve vezane za nacionalne manjine koje su ušle u istraživanje.

Izmjenama i dopunama Ustava RH iz 2010. godine poboljšana je ravnopravnost pripadnika nacionalnih manjina te se u preambuli umjesto dotadašnjih deset izriječkom navode sve 22 nacionalne manjine: Albanci, Austrijanci, Bošnjaci, Bugari, Crnogorci, Česi, Mađari, Makedonci, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumunji, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Srbi, Talijani, Turci, Ukrajinci, Vlasi i Židovi. Zadani vremenski okviri nisu nam omogućili analizu svih navedenih grupa, već smo izbor suzili na reprezentativne manjine, isprva tri, potom na četiri. To su prije svega Srbi i Talijani, dvije značajno i tradicionalno zastupljene manjine s velikim utjecajem na razvoj hrvatskog društva tijekom povijesti, različitim regionalnim koncentracijama (obje s vanjskim nacionalnim državama koje su bile u konfliktu s Republikom Hrvatskom ili njezinim prethodnicama) te na romsku nacionalnu manjinu koja je umnogome drugačija od prve dvije, ne samo po nemanju nacionalne države, već i po marginalizaciji u širem smislu državljanstva i građanstva (Sardelić 2021). Naknadno je dodana mađarska nacionalna manjina koja je slična prvim dvjema te iz razloga potvrđivanja valjanosti zaključaka koji su proizašli iz analize predstavljanja srpske i talijanske manjine.

Članovi istraživačkog tima pratili su prisutnost specifičnih demografskih kategorija, manjina i pojedinaca u Microsoft Excelu koristeći osnovno binarno kodiranje shema,

prisutna – nije prisutna, koja se koristila za izvođenje jednostavne kvantifikacije prisutnosti manjina, ali koja će se u budućnosti moći koristiti za dodatne analize softverima za statističku analizu poput SPSS ili STATA.

Također, kodirala su se i opažanja vezana za način prikazivanja u shemi: *pozitivno/neutralno/negativno/kao pripadnika većinskog naroda*. Ova posljednja kategorija je naknadno dodana i od izuzetne je važnosti za analizu. Naime, često se događa da upravo iz razloga fleksibilnog, promjenjivog i društveno konstruiranog koncepta etniciteta, različite nacionalne historiografije te predstavnici nacionalnih zajednica smatraju jednu te istu osobu za isključivog pripadnika jednog ili drugog naroda. Pored ovoga, obratila se pozornost na potencijalni izostanak spominjanja manjine u kontekstu u kojem je to bilo za očekivati.

U generalnim crtama klasifikacija se oslanja na teorije i prakse analize osjećaja za izdvajanje osjećaja povezanih s polaritetima pozitivnih ili negativnih za određene subjekte iz dokumenta, umjesto klasificiranja cijelog dokumenta u pozitivne ili negativne (Nasukawa i Yi 2003). Fokus analize studije je na razini rečenice i paragrafa prije nego cijelog dokumenta. Bitno je u analizi osjećaja identificirati kako su osjećaji izraženi u tekstovima i je li izrazi ukazuju na pozitivno (povoljno) ili negativno (nepovoljno) mišljenje o manjini. Na primjer, često korišteni sklopovi poput „pobunjeni hrvatski Srbi“ ili „nametanje talijanskog jezika“ mogu navesti na negativno mišljenje o manjini, dok npr. „slavna znanstvenica“ ili „poznati kompozitor“ imaju pozitivnu konotaciju. Samo navođenje zanimanja (bez pridjeva) „znanstvenica“ ili „kompozitor“ bili bi klasificirani kao neutralna zapažanja.

Konačno, ovakav pristup omogućio nam je ne samo analizu stanja i predstavljanja manjina u udžbenicima, već doprinosi lakšem kreiranju preporuka, naknadnih studija te nam pomaže dati odgovor na četvrto pitanje. Sukladno tome, voditelj tima uz konzultacije sa svim uključenim partnerima, definirao je i predložio sadržaje, način uključivanja važnih događaja, datume i činjenice, kao i istaknute pojedince važne za predstavljanje uloge i doprinosa nacionalnih manjina hrvatskoj politici. To uključuje i prijedlog promjene pristupa ka multiperspektivnom predstavljanju kontroverznih, s gledišta identifikacije, povijesnih ličnosti važnih kako za većinsku,

— 3

Analiza

— 3.1.

Analiza kurikuluma

Nacionalni kurikulumi, kao što je rečeno u uvodu, na više načina opisuju i potiču učenje o drugom i drugačijem te definiraju ishode učenja na uopćeni način. Manjine se spominju eksplicitno samo na jednom mjestu, u kojem se odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina regulira drugim zakonskim i podzakonskim aktima (Nacionalni kurikulum za osnovnoškolski odgoj i obrazovanje, 2017: 26). Bez obzira na to, kurikulum potiče međukulturnu kompetenciju, poštovanje različitosti i generalno je usklađen s preporukama Vijeća Europe. Slična je situacija i s Nacionalnim kurikulumom za gimnazijsko obrazovanje iz 2017., iako ne spominje manjine izravno, vrijednosti koje se potiču poput *Osobnog i grupnog identiteta* gdje „učenici trebaju imati svijest i rasuđivati o jedinstvenosti osobnog identiteta, zajedništvu s drugim ljudima te o vrijednosti ukupnoga duhovnog i materijalnog nasljeđa Republike Hrvatske i ljudskog nasljeđa u cjelini”, zatim poštovanje osobnih i kulturnih različitosti, eksplicitno navodeći da su „svijest učenika o razlikama među ljudima i kulturama, njihovo poštovanje i prihvaćanje temelj komunikacije i djelovanja koji omogućuju uljuđenu demokratsku zajednicu”, u potpunosti su usklađeni s najboljim europskim normama i praksama. Iz ovoga se jasno može izvesti zaključak da nacionalni kurikulumi promoviraju principe i preporuke Vijeća Europe te Kompetencija za demokratsku kulturu. Nakon analize udžbenika osvrnut ćemo se na usklađenost istih s nacionalnim kurikulumima, odnosno dati preporuke. Prije toga, važno je, u kratkim crtama, analizirati predmetne kurikulume za one predmete koji se koriste u studiji.

Predmetni kurikulum za **Hrvatski jezik**, iako se često referira na manjinski jezik, uglavnom se bavi hrvatskim kao manjinskim jezikom u iseljeništvu. Pozitivno je, u smislu inkluzije, što se očekuje od učenika da „opisuje sudjelovanje većinskoga i manjinskih naroda na oblikovanje kulturnoga okružja i međudjelovanje različitih europskih kulturnih krugova na oblikovanje vlastitoga identiteta“ (str. 127). Donekle

brine činjenica da se u ishodima obraća posebna pažnja da „učenik uočava jezičnu raznolikost hrvatskoga jezika u užem i širem okružju, ali i razlikuje standardni hrvatski jezik od materinskoga jezika, drugoga jezika, *jezika nacionalnih manjina* te navodi primjere“ (str.35). Ako je intencija da učenik prepozna jezik nacionalne manjine kao konkretan jezik, odnosno da ga može identificirati, npr. napraviti razliku između mađarskog i talijanskog, iako nema lingvističku kompetenciju ni u jednom, onda je to svakako pozitivan ishod. U drugom slučaju, ako se radi o naglašavanju razlika između govornika hrvatskog jezika i govornika sličnih južnoslavenskih jezika poput bosanskog, crnogorskog ili srpskog, onda preporuke mogu, ali ne moraju, proizvesti neželjene posljedice stigmatizacije ili etničkog profiliranja te bi se tome morala obratiti dodatna pozornost, uzimajući u obzir značaj jezičnog nacionalizma u bliskoj povijesti kao i danas.

Kurikulum predmeta **Politika i gospodarstvo** jasno je usklađen s nacionalnim kurikulumom i europskim normama. U istom se zahtijeva, u smislu odgojno-obrazovnih ishoda, da učenik procjenjuje i promiče zaštitu i razvoj ljudskih prava te procjenjuje sudjelovanje građana u razvoju demokratskih odnosa. Kao konkretna razrada ishoda navode se iskazivanje „privrženosti načelima uzajamnog razumijevanja, suradnje, povjerenja i solidarnosti među ljudima. Zauzima se za uklanjanje stereotipa, predrasuda, diskriminacije i drugih oblika nepravednog i nehumanog postupanja prema ljudima po različitoj osnovi.“ Dodatno se naglašava kohezija s drugim predmetnim kurikulumima.

Poput prethodnog kurikulumu, slično je i s kurikulumom za **Glazbenu kulturu** u kojem se u okviru glazbe u kontekstu, očekuje od učenika da prošire znanja o tradicijskoj glazbi upoznavanjem:

„– tradicijske glazbe svih regija Hrvatske, uključujući i glazbu manjinskih kultura– europske tradicijske glazbe“. Navode se i konkretne mjere za ostvarivanje ishoda.

U predmetnom kurikulumu za **Likovnu kulturu** ne spominju se direktno manjine i njihove kulture, već se traži da „učenik istražuje likovno i vizualno oblikovanje kao

sastavni dio života pojedinca i zajednice (prisutnost likovnog i vizualnog oblikovanja u svakodnevnom okruženju; dizajn, primijenjena umjetnost, vizualne komunikacije, kazalište, spomenici, muzeji, galerije, izložbe, ulična umjetnost)“ gdje bi se moglo, u okviru zajednice, istraživati likovno nasljeđe manjinskih zajednica.

Slična je situacija i s predmetnim kurikulumom **Etike** u kojem se ne spominju manjine, ali se naglašava da kurikulum „omogućuje da se ishodi učenja i poučavanja Etike povežu i integriraju s ishodima učenja i poučavanja drugih nastavnih predmeta i međupredmetnih tema te stečenim iskustvima učenika“ (str. 5) te se kaže da „temeljno je polazište za osposobljavanje učenika za kulturu dijaloga, poštovanje i toleriranje drugih, odnosno za preuzimanje odgovornosti za vlastiti razvoj i sazrijevanje. Navodi se i da „izlaskom etike iz školskoga prostora u lokalnu zajednicu ostvaruje se interakcija između škole i zajednice“ (str. 6). Ranije spomenuta kohezija između predmetnih kurikuluma je razvidna i u ovom slučaju, iako nije direktno spomenuta.

Predmetni kurikulum **Priroda i društvo** eksplicitno ne spominje manjine, već navodi da učenik „istražuje prirodnu i društvenu raznolikost, posebnost i prepoznatljivost domovine koristeći se različitim izvorima. Objašnjava povezanost baštine s identitetom domovine te ulogu baštine za razvoj i očuvanje nacionalnoga identiteta. Objašnjava na primjerima načine zaštite i očuvanja prirodne, kulturne i povijesne baštine domovine.“ Iako se dosta pažnje posvećuje gradnji nacionalnog identiteta, preporuke o društvenoj raznolikosti mogu se koristiti za pozitivno i inkluzivno predstavljanje nacionalnih manjina.

Analizom predmetnog kurikuluma **Geografija** rijetko se spominju manjine, ali se naglašava procese integriranja te važnost suradnje i poštivanja različitosti na razini Europe. Kao konkretan zadatak predlaže se posjet učenika veleposlanstvu neke europske države ili nekoj zajednici europskih manjina u Hrvatskoj. Nije sasvim jasno zašto se potenciraju europske manjine i to je nešto na što bi se moglo obratiti pažnju u budućnosti, uzimajući u obzir činjenicu povećanja broja neeuropskih manjina u Europi.

Predmetni kurikulum **Povijesti** možda i na najeksplicitniji način govori o elementima „suvremene hrvatske i europske povijesti koje je obvezno poučavati, bilo kao zasebne teme ili sastavni dio drugih tema: nacionalizam, nacije i nacionalne manjine; odnosi i suživot različitih etničkih, vjerskih i drugih zajednica; demokratski procesi i razvoj ljudskih prava; totalitarni režimi; Holokaust; hrvatska država i društvo nakon 1990.“

Pregledom predmetnih kurikuluma može se zaključiti da su u velikoj mjeri usklađeni s nacionalnim kurikulumom, pogotovo što se tiče promicanja inkluzivnosti te učenja o manjinskim zajednicama i kulturi.

— 3.2.

Analiza udžbenika

Ovom je poglavlju cilj predstaviti opća zapažanja zasnovana na kvantitativnoj analizi koja su potkrijepljena konkretnim primjerima predstavljanja nacionalnih manjina u udžbenicima srednjih i osnovnih škola.

Srpska nacionalna manjina je najzastupljenija zajednica u uzorku udžbenika ove studije. Od ukupnih opažanja, njih 103 se odnose na značajne osobe. Najčešće spominjani su znanstvenik Nikola Tesla i pjesnik Petar Preradović, ukupno 50 opažanja. To je u kontrastu sa samo jednim spominjanjem, također, značajnog znanstvenika Milutina Milankovića. Dvanaest opažanja odnosi se na toponime (najčešći je Jasenovac), a ostalo su kolektiviteti (npr. Srbi i srpski narod). Često se pojedinci za koje predstavnici srpske manjine tvrde da su Srbi navode kao pripadnici većinskog naroda. Najčešći primjeri za to su Petar Preradović, Vladan Desnica i Grigor Vitez. U nekim je slučajevima kontekst nedovoljno objašnjen te kao takav dodatno pridonosi negativnoj percepciji ove manjine. Učestalo je negativno predstavljanje (oko 15 %) Srba kao kolektiviteta, npr. u kontekstu srpske hegemonije. Također, evidentno je izostavljanje spominjanja nacionalnosti značajnih Srba od oko 38 %, a još je izraženije u odnosu na druge manjine, npr. talijansku, samo u 1 %, ili mađarsku 0 % opažanja ne navodi nacionalnost. Međutim, potrebno je naglasiti i pozitivne primjere. U udžbeniku povijesti za osmi razred *Klio 8* (Erdelja i Stojaković 2022: 201) govori se o kulturi sjećanja u kontekstu Domovinskog rata. Autori na tom mjestu uključuju kao vinjetu dokument vlade RH iz 2020. u kojoj se navodi da je „pobjeda u Oluji bila traumatična za mnoge hrvatske Srbe koji je ponajprije povezuju s odlaskom dijela srpskog stanovništva iz njihovih domova i zavičaja na dotad okupiranim područjima“. Isti udžbenik (Erdelja i Stojaković 2022: 192) prikazuje kolonu srpskih izbjeglica u ljeto 1995. godine i postavlja pitanje: „Što misliš, zašto isti događaj dvije strane tumače na posve suprotan način?“ U oba navedena slučaja elementi multiperspektivnosti i inkuzivnosti, koji su u kontrastu s nalazima ranijih studija

(isp. Gasanbo i Maître 2006; Koren 2020). Međutim, i ovdje može potencijalno doći do prenaplašavanja razlika u tumačenju povijesnih događaja, tj. prenaplašavanja kolektivnog sjećanja ili stvaranja unutaretničkih stereotipa.

Predstavljanje **romske** nacionalne manjine je, što se tiče osoba, nerelevantna u kontekstu hrvatske povijesti i/ili teritorija. Često se navode Romi izvan Hrvatske poput Djangoa Reinhardta, Charliea Chaplina i Pabla Picassa. Ovi rezultati traže dvije stvari: dodatnu kvalitativnu analizu i moguću reviziju popisa značajnih ličnosti ove manjine. Od ukupnih opažanja njih 78 je vezano za romsku manjinu. Njih 36 odnose se na osobe, ali je bitno naglasiti da se nijedna od navedenih ne dovodi u direktnu vezu s Hrvatskom, odnosno, radi se o Romima izvan Hrvatske. Od bitnih događaja za Rome spominju se Porajmos i Samudaripen u udžbenicima povijesti za 8. razred i 4. razred gimnazije, ukupno 4 opažanja. Ostalo su kolektivitetne reference. Kod Roma se slično kao i kod Srba, a ali u još većem postotku (42 %), izostavlja spominjanje romskog nacionalnog identiteta. Bitno je napomenuti da u većini provedenih istraživanja socijalne distance u Hrvatskoj Romi su nacionalna manjina prema kojoj se iskazuje ponajviše socijalna distanca (Šlezak 2022). Za razliku od Srba, Romi, odnosno romski pridjevi nisu direktno povezani ni u jednom opažanju s negativnim predstavljanjem ili stereotipima.

Predstavljanje **mađarske** manjine karakterizira, baš poput romske, gotovo potpuna nezastupljenost specifičnih relevantnih pripadnika manjine na odabranom uzorku. Od svih opažanja samo se dva odnose na osobe, ostale su vezane za kolektivitet. Dodatno, oko 28 % opažanja ima negativnu konotaciju u kojima se često izjednačava nacionalna manjina kao grupa s djelovanjem mađarskih vlasti u povijesti. Svakako, što važi za sve manjine, ponekad je teško u kratkom tekstu nedvosmisleno razlučiti akcije mađarskih vlasti od Mađara kao naroda. Kod mađarske manjine za razliku od Roma ili Srba nismo naišli na slučaj nespominjanja nacionalnog identiteta.

Vrlo slična predstavljanju mađarske nacionalne manjine je situacija s **talijanskom**. Od ukupnog broja opažanja (91) samo njih šest se odnose na osobe. Najčešće spominjani su Andrija Motovunjanin (Andrea Antico da Montona) dva puta naveden kao Hrvat i Niccolò Tommaseo, poznati talijanski političar porijeklom iz Šibenika.

Ostale reference odnose se na kolektivitet. Također, u 23 % talijanska se zajednica predstavlja u negativnom kontekstu, u 72 % u neutralnom, 1 % u pozitivnom te 3 % kao pripadnici većinskog naroda. I ovdje je slučaj, kao i kod Mađara i Srba, da se često negativno predstavljanje manjine veže za aktivnosti nacionalnih država tih naroda, npr. nametanje jezika. Detalji su vizualno predstavljeni u grafikonu 1.

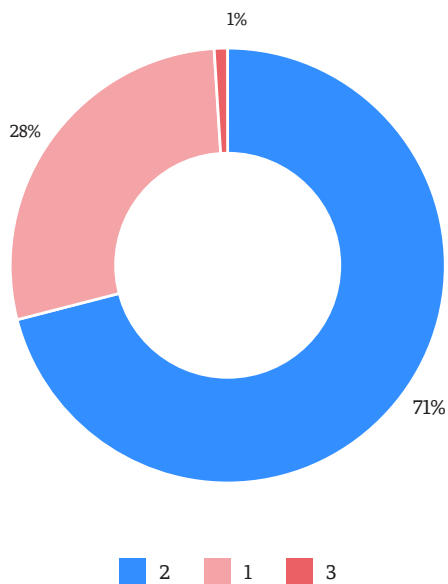
Pregledom predstavljanja četiriju manjina dolazi se do sljedećih zaključaka: Srbi su kao najveća manjina najzastupljeniji u udžbenicima. Rome, poput Srba, karakterizira izražena etnička, odnosno socijalna distanca od većinskog naroda prisutna i kod srednjoškolaca (Blažević 2011). Činjenica koja se nameće iz analize jest da ove dvije manjine imaju najveći postotak nenavođenja nacionalnosti. Moguće je da se autori udžbenika svjesno odlučuju na nespominjanje nacionalnosti kao osjetljive teme u ova dva slučaja. Da bi se utvrdili uzroci ove pojave, morala bi se napraviti dublja analiza. Potencijalni dodatni faktor mogao bi biti nedavni konflikt između većinskog i manjinskog naroda. To nije slučaj kod predstavljanja mađarske ili talijanske manjine kod kojih se u velikoj mjeri navodi nacionalnost pa to može dodatno potkrijepiti navedene hipoteze.

U analizi smo obratili pažnju i na predstavljanje intersekcionalnosti. I sam kurikulum navodi da se obrazovanjem vrši izgradnja osobnoga, rodnog identiteta, pa smo u skladu s tim obratili posebnu pažnju na predstavljanje rodne različitosti. Rod je općenito malo zastupljen u predstavljanju manjina. Kod srpske manjine u više od stotinu opažanja vezanih za imenovane ličnosti, samo se njih deset odnosi na žene. Za razliku od predstavnika muškog roda gdje je dominantno nekoliko imena, navedeno je pet osobnih ženskih imena, i to po učestalosti: Diana Budisavljević, Mia Čorak Slavenska, Kata Pejnović, Jovanka Broz i Nada Dimić. Kod talijanske manjine radi se o još manjem broju, dvije reference na Carlottu Grisi, balerinu porijeklom iz Istre, i kolektivitet Talijanke. Kod Roma se ne spominje nijedna žena. Imenica „Romkinja” navodi se jednom u udžbeniku za 4. razred gimnazije, nakladnika Profil Klett (Dragica Dujmović Markusi 2022: 137) gdje se kaže da je „etnonim ime nekoga naroda (etnosa) ili etničke skupine: Hrvat, Amerikanac, Romkinja“. U ovom slučaju spominjanje romske manjine je ocijenjeno u tablici kao neutralno, iako nije u potpunosti jasno iz kojeg se razloga zapostavio abecedni red u navođenju etnonima.

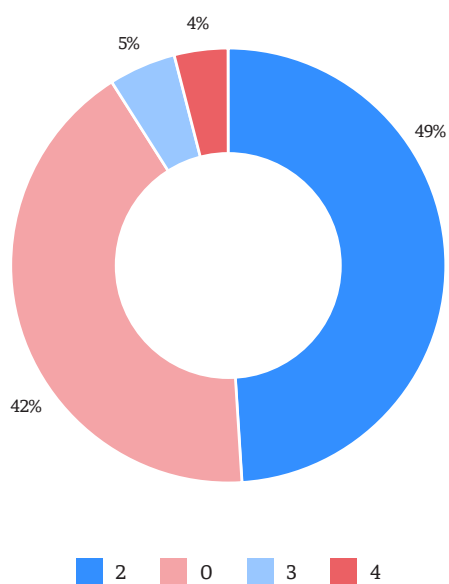
Kod mađarske nacionalne manjine, rađenom na manjem uzorku, ne nailazimo na spominjanje osoba ženskog roda. Generalno govoreći rijetko se navode lokalni, regionalni ili drugi identiteti zajedno sa značajnim osobama, pripadnicima nacionalnih manjina.

Grafikon 1. Način predstavljanja nacionalnih manjina u udžbenicima

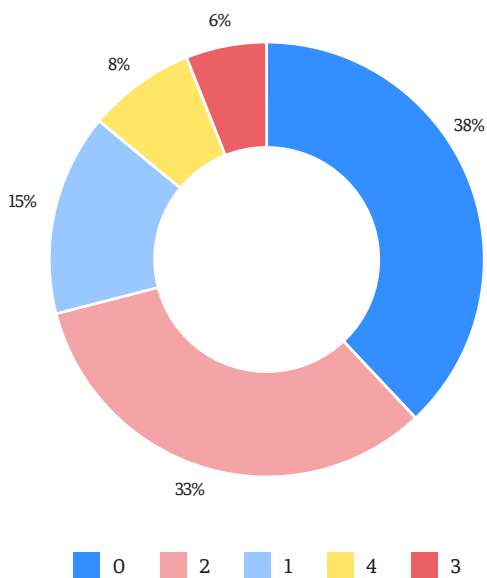
Mađari

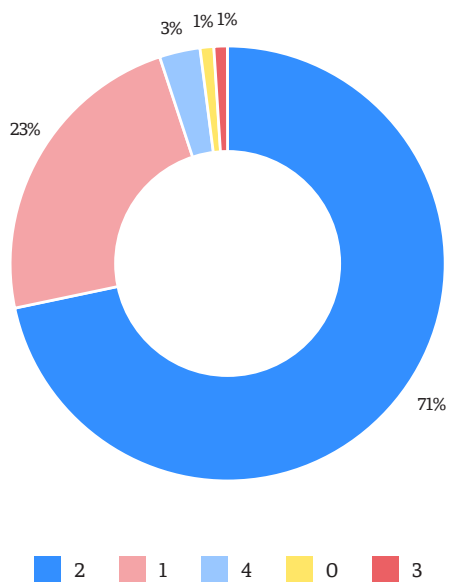
Romi

Srbi

Talijani

LEGENDA prikazivanja nacionalnih manjina u udžbenicima

- 0 (ne spominje se nacionalni identitet)
- 1 (negativno)
- 2 (neutralno)
- 3 (pozitivno)
- 4 (predstavnici manjina prikazani kao pripadnici većinskog naroda)

Primjer 1.

Zuji, zveči, zvoní, zvuči,
šumi, grmi, tutnji, hući –
To je jezik roda moga.

Petar Preradović

PRILOZI I GLAGOLI

- ◆ **Ishod 05.HJ.4.5.5.**
Prepoznajemo i pravilno upotrebljavamo priloge kao nepotpuniju vrstu riječi u skladu s njihovom obilježnom razlikom. Priložima dopunjujemo glagole tako proširujući rečenice.
- **Razgovor**
Kako možemo izmisliti bolosim i emocijsno priložima? Povećala li se prijateljstvi kad se razgovor? Kako se tađa osjećati?

Svugdje na svijetu istovremeno

Klarini i Filipovi roditelji jesenas su odušili sudjelovati u humanitarnoj utrci krlja za život (engl. *Kings for Life*) i tako pružiti podršku prijatelju koji odnedavno živi s oštećenom leđnom moždine. Pozvali su sve znanice izbliza i izdaleka i prijavili su se kao tim koji će dužno trčati za potporu svom poznaniku i svojim obiteljima.

– Kada je i gdje start utrke? – zanimalo je Filipa.
– U medulju ujutro na zadarskom Forumu. – objasnio mu otac.
– Kuda ćete trčati? – ubaci se Klara.
– Jadranskom magistralom do Primoštena.
– Aha, tuđa.
– Klara brzo izide iz dnevne sobe.
– Kamo ćeš? – dovikne joj majka.
– Tamo. – reče pokazujući rukom vrata svoje sobe. – Po kartu. Odmah želim vidjeti kuda ćete prolatiti.
Klara i Filip trčali su pozorno pregledali kartu i pažljivo ucrtali rutu utrke. Sutradan su u školi veselo razgovarali s prijateljima o utrci koja svugdje u svijetu počinje istovremeno. Kada navrte šesnaest godina, i oni će, zajedno s drugima, trčati kako bi pomogli da oštećene leđne moždine jednom budu izlječive.

- **POZNATO MI JE**
vrste riječi: prepoznajemo vrste riječi nepotpuniju vrste riječi
- **Ovo učini zato što...**
vrste riječi: prepoznajemo vrste riječi nepotpuniju vrste riječi
- **Iskričava riječi**
forum - trg
jadransku magistralu - cestu koja povezuje obalna naselja duž jadranske obale
leđna moždina - središnji dio živčanoga sustava, nastao se u kralu živčanoga

ZNANJE

Rečnični znakovi ili razgodci služe za rastavljanje teksta na rečenice i njezine dijelove.
Na kraju rečenice pišemo točku, upitnik ili uskličnik.
Zanim pišemo pri nabranjaju, uz vokativ, uz usklik i ispred veznika *o* i *ali*.
Ako je nabranjane okomito, ne pišemo zarez.
Dvotočku pišemo ispred nabranjaja.
Navodnike pišemo da bismo označili riječi upravo kako je to rekao. To su znakovi za riječi upotrebnoga govora.

A Prepiši iz polaznoga teksta izjavnju, uskličnu i upitnu rečenicu i jedan citat. Iznajmij sve rečenične znakove koji se nalaze u tim rečenicama.

B Napiši kratak razgovor s tobi dragom osobom i primijeni znanje o glavnim značcima. Teku u vašem razgovoru budu izjavnje, upitne i usklikne rečenice. Pročitajte naglas tekst po ulogama.

C Slijedećem tekstu nedostaje većina potrebnih rečeničnih znakova.

– Filipje hečel i uskoro e baži u Vakover
– Et Klara sutre bih volio vidjeti svoju bobicu ali moram čekati praznike
Filip se zamislio. Prijatelj se sretno dano u bobinoj hući toplih bobinskih zogrrijajo mudrih priča stonah bobinskih hodačija
Nižu se silbe u Filipovoj glavici kao na filmskom platnu dvocrt. Etze rodno kuća nategno nobelovca Lovenskino Rudičke bobinske zgrajne
– Filipje

Prepiši tekst i dopiši potrebne znakove, ali ovaj put ne moraj crticu zamjenjivati navodnicima.

D Prepiši razgovor iz C zadatka i dodaj sve potrebne znakove, osobito pazi da crticu pravilno zamjenjivati navodnicima. Ispisano objasni zašto si upotrijebio/upotrijebile ba te znakove.

Kilni na digitalnu inačicu udžbenika i otkriji kako možda sudjelovati u međupredmetnom projektu.

ZNALCI RADOZNALCI

Rečnični znakovi ili razgodci još se zovu interpunkcija (lat. *interpungere* – razlažiti, razlučivati, razdvajati, razdvajati).

Pri pisanju nadnevka pišemo zarez ako nabranjamo adrešne (Vukovar, 18. 11. 2018.), a ne pišemo ga ako je prijedlog ispred imena mjesta (U Vukovaru 18. 11. 2018.)

Bez njega si bez imena,
bez djedova, bez unuka,
u prošlosti sjena puka,
u buduću niti sjena.

Petar Preradović

izvor: Miloloža, Sanja; Cikuša, Rada; Šimić, Davor; Petrović, Bernardina. 2020. *Hrvatske jezične niti 5*. Alfa. Zagreb. 72–73,146–147

Studija osim kvantitativnih podataka obratila je pažnju i na kvalitativnu te slikovnu, odnosno kontekstualnu analizu. Nadali smo se pronaći raznolikost na razini slika i predstavljanja ljudi kao znaka multikulturalne svijesti. U primjeru iz udžbenika za Hrvatski jezik, nakladnika Alfe, navode se citati iz poeme Petra Preradovića s očitom intencijom pobuđivanja domoljubnih osjećaja, uzimajući u obzir suvremene fotografije Vukovara i Zadra, gradova s posebnim senzibilitetom za većinu hrvatskih građana u kontekstu Domovinskog rata.

U obrađenim tekstovima nigdje se ne navodi činjenica da srpska historiografija, odnosno predstavnici srpske manjine, Preradovića smatraju za pripadnika njihovog kolektiviteta. Alfin udžbenik hrvatskog jezika vjerojatno je najočitiiji slučaj u ovom uzorku nesuglasja između principa opisanih u nacionalnom kurikulumu o predstavljanju manjina, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da su tekstovi prije i poslije navedenih fotografija vezani za gramatiku, odnosno pravopis. To je u kontrastu s načinom na koji se spominje znanstvenik Nikola Tesla u udžbenicima gdje se često vrlo eksplicitno govori o hrvatsko-srpskom prijeporu kojem narodu Tesla *pripada* (Primjer 2.), a većina udžbenika navodi da se radi o hrvatskom i američkom znanstveniku i izumitelju, koji je „podrijetlom Srbin iz Hrvatske“ ili o „izumitelju srpskog podrijetla“. Takav se pristup zasniva na multiperspektivnosti i potpuno je usklađen s principima nacionalnih i predmetnih kurikuluma, konkretno dijela vezanog za izučavanje fenomena nacionalizma i suživota.

Primjer 2.

Prava manjina

Stanovništvo određene države nužno čine i manjine. One mogu biti **vjerske, nacionalne, rasne, seksualne** itd. Zakonska regulacija prava vjerskih manjina veže datelo u prošlost, premda su kroz veći dio povijesti one samo rijetko dostizale položaj ravnopravn većinskoj vjeri, a nerijetko su bile izložene progonima (npr. Židovi u Europi). Židovi su tijekom 19. i na početku 20. stoljeća stekli status punopravnih građana u mnogim državama, ali reformalno ih se poticalo na asimilaciju te su i dalje bili izloženi antisemitskim predrasudama.

Zakonska regulacija prava nacionalnih manjina temelji se provodi u razdoblju **nakon Prvog svjetskog rata**, uz iznimke i poteškoće u provedbi u mnogim državama. Tako je Kraljevina SHS, primjerice, tek nakon pritiska saveznika iz Antante pristala prihvatiti zakone o zaštiti nacionalnih manjina. Najčešće obrazloženje protivnika prava nacionalnih manjina jest da će njihovom zakonskom zaštitom država izgubiti dio svojega suvereniteta, što je potpuno netočno. Moderni zakoni o zaštiti manjina predviđaju mogućnost **vlastitog kulturnog života te stučanje vlastitim jezikom i pismom u javnom životu**. Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama UN-a iz 1992. godine obavezuje države članice da štite prava manjina.

Problem rasne manjine posebno je izražen u SAD-u. Povijest ropstva, nasilja i nepravdi usmjerenih protiv afroameričkog stanovništva i danas opterećuje rasne odnose u toj državi. O borbi za **građanska prava Afroamerikanaca** pisali smo u cjelini o hladnom ratu. Unatoč tome što su uspjeli izboriti temeljna prava poput prava glasa, Afroamerikanci se, uz mnoge bijelce koji podupiru njihove zahtjeve, još moraju izboriti za potpunu ravnopravnost, o čemu svjedoči serija prosvjeda 2020. godine pod nazivom **Black Lives Matter** (Crni životi su važni).

Rasnim manjina ima i u Europi. Dosegljavanje stanovništva bivših kolonija tijekom druge polovice 20. stoljeća posebno je bilo izraženo u Ujedinjenom Kraljevstvu, Francuskoj i Nizozemskoj. Stalna politička i gospodarska nestabilnost u Africi i velikom dijelu Azije pokrenula je u **21. stoljeću velik iseljenički val**. Ti su iseljenici često nazivani **migrantima**. Mnogo je ljudi bježeći od nasilja i siromaštva tražilo priliku za pristojan život, ponajprije u bogatim europskim državama. Dok su neke države, poput Njemačke, prihvatile veliki broj migranata, neke su potpuno zatvorile granice. Zabilježeni su i mnogi okrutni postupci prema tim ljudima. Jedna od važnijih migrantskih ruta prolazi kroz Hrvatsku. Mnogi od migranata islamske su vjere i njihov je položaj u Europi osjetljiv i zbog djelovanja već spomenutih terorista koji se pozivaju na islam.

Pripadnicima **seksualnih manjina** veći dio 20. stoljeća države nisu priznavale temeljna manjinska prava, a zbog

• Na prvom je fotografiji sponemik Nikola Tesla u Zagrebu, a na drugoj pročelje strana zgrade beogradskoga zračne luke

U Hrvatskoj u sastavu druga Zugslovanje tablična je Socijalistička Republika Hrvatska Ustavom iz 1974. godine definirana kao „nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj i država drugih naroda i narodnosti koje u njoj žive“, što je izrazilo tihno negodovanje dijela hrvatske javnosti. (Prijeti se zahtjio je to negodovanje bilo tihno. U Ustavu iz 1990. godine, „Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su rjezni državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama Organizacije ujedinjenih naroda i zemalja slobodnog svijeta.“

Sopjevstan hrvatsko-srpski prijepor postojao je i u Hrvatskoj poznati izumitelj i znanstvenik Nikola Tesla. Dok u Srbiji mnogi ističu njegovo srpsko podrijetlo, u Hrvatskoj se naglašava da je Tesla rođen u dijelom se školovao na području današnje Republike Hrvatske. Ipak, svoje je uspjeh postigao u trećoj državi – Sjedinjenim Američkim Državama. Onaj ga smatraju Amerikancem, jer bio je jedan od milijuna doseljenika koji su u SAD došli početka 19. stoljeća. Na svjetskoj izložbi 2020. godine, pod geslom „Hrvatska – zemlja koja inspirira velike snove“, trebao je, kao jedan od velikih umova, biti predstavljen i Nikola Tesla. (Izložba je odgođena zbog pandemije bolesti COVID-19.) Ministarstvo kulture i informiranja Srbije pripisuje je tada da „Nikola Tesla pripada svijetu po svojim znanstvenim doprinosima i izumima, ali srpskom narodu po svom podrijetlu. Nikakvi tragikomični pokušaji krivotvorenja tu jednostavnu istinu na mogu promijeniti.“

(<https://www.ispravak.hr/vijesti/clanak/srbijansko-ministarstvo-o-nikoli-tesli-naprimje-emo-krivotvorjenje-istine-need-donijeti-nikakvo-dobro-niti-dobit-hrvatskoj-20190809/print>)

(<http://hbl.zemk.hr/citanak.aspx?id=11929>)

ZADATCI

1. Objasni kako Srba u Hrvatskoj definira Ustav iz 1974., a kako Ustav iz 1990. godine.
2. Ocijeni stajalište srpskoga ministarstva prema kojemu Tesla pripada srpskom narodu i svjetu, ali ne i Hrvatskoj.
3. Raspravi o tome bi li ispostojalo hrvatsko-srpski prijepor o Tesli da on nije svjetski poznata osoba.

svoje seksualne orijentacije čak su i sudski kažnjavani. Općenito je slučaj britanskog matematičara Alana Turinga, osuđenog 1952. godine zbog „nedoličnog ponašanja“, što je bio eufemizam za homoseksualni odnos. Turing je u zamjenu za zatvorsku kaznu pristao na kemijsku kastraciju, a dvije godine poslije izvršio je samoubojstvo. Prema kraju 20. stoljeća mnoge zapadne države ukidaju zakone koji zabranjuju homoseksualne aktivnosti. U zakonodavstvu mnogih država napada ozakonjena je mogućnost **životnog partnerstva ili braka između osoba istoga spola**, a bračnim partnerima istoga

7

8

izvor: Erdelja, Krešimir; Stojaković, Igor. 2022. *Tragovi 4*. Školska knjiga, Zagreb

Također, postoje dodatni pozitivni primjeri inkluzije, odnosno razbijanja stereotipa, koji indirektno utječu na percepciju nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Jedan od takvih može se naći i u udžbeniku za 7. razred *Moja zemlja 3* (Kožul, Krpes, Samardžić, Vukelić: 2019.), u kojem se govori o mozaiku kultura i isprepletenosti naroda u jugoistočnoj Europi, razbijajući na taj način često orijentalističke opise regije koje su se mogle naći u ranijim izdanjima.

— 4

Zaključci i preporuke

Značajna je usklađenost predmetnih kurikuluma s nacionalnim te europskim praksama. Evidentan je manji problem oko balansiranja između kreiranja pozitivnog nacionalnog identiteta i prihvaćanja, odnosno inkluzije manjina. To je prije svega uočljivo u slučaju Hrvatskog jezika, kako predmetnog kurikuluma, tako i udžbenika. Identitet kao proizvod društveno-političke aktivnosti može se definirati u terminima kontinuiranog djelovanja i interaktivnosti te kao takav ne mora se temeljiti na isključivosti ili stvaranju međuetničkih ili unutaretničkih stereotipa.

U usporedbi s ranijim studijama, postoji značajan napredak oko predstavljanja nacionalnih manjina prije svega u udžbenicima povijesti i geografije, a u odnosu na rezultate ranijih studija. Vidljivi su pomaci prema multiperspektivnim pristupima u navođenju osoba oko kojih postoje neslaganja u karakterizaciji. U takvim slučajevima bitno je ukazivanje na nestalnost i promjenjivost identiteta kao proizvoda različitih diskursa. Prevelika politizacija etniciteta često ima negativne učinke, ali u nekim slučajevima politizacija povijesne ličnosti ne mora biti nužno loša, kao što nam govori primjer predstavljanja Nikole Tesle u udžbenicima. Sukladno nalazima analize donosimo i sljedeće preporuke:

- ▶ **Nakladnici, odnosno urednici udžbenika trebali bi se upoznati sa studijom o predstavljanju nacionalnih manjina i pripremiti kratke smjernice uredničkim timovima, kako bi autori mogli pristupiti pisanju udžbenika u skladu s ovim preporukama.**
- ▶ **Autori udžbenika trebali bi se držati tema određenog poglavlja, koristiti nedvosmislen jezik i prikazati relevantni materijal koji ne dovodi do stvaranja neodgovarajućih predodžba o nacionalnim manjinama bilo u tekstu ili kombinaciji teksta i vizualnog materijala.**
- ▶ **Autori bi trebali izbjegavati kolektiviziranje, često identificiranje manjinskih grupa s određenom vlašću ili režimom.**

- ▶ Trebalo bi se razmotriti potencijalno uključivanje Uprave za nacionalne manjine pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja (u suradnji s ostalim institucijama) u organiziranje radionica za autore udžbenika kojima bi cilj bio postupno osvješćivanje potrebe isticanja doprinosa nacionalnih manjina hrvatskom društvu.
- ▶ U slučajevima u kojima većinski i manjinski narodi smatraju određenu povijesnu osobu za njihovog pripadnika, navesti tu činjenicu. Za primjere dobre prakse pogledati alternativne udžbenike povijesti CDRSEE-a koji koriste vinjete iz suprotstavljenih historiografija.
- ▶ U udžbenike bi trebalo uključiti veći broj referenci i osoba iz redova nacionalnih manjina jer slučajevi mađarske, romske i talijanske manjine upućuju na to. Prilikom odabira osoba, mjesta i događaja voditi se principima reprezentativnosti i intersekcionalnosti. Rodna, regionalna, lokalna te pripadnost društvenim slojevima trebale bi biti zastupljenije. Poticati na učenje o pozitivnom doprinosu manjina u lokalnoj zajednici gdje se nastava odvija.
- ▶ Kod predstavljanja nekih manjina prevelik je naglasak stavljen na ponavljanje samo nekoliko osoba, događaja i mjesta. Prilikom odabira, konzultirati predstavnike manjina od kojih neki već imaju popise dostavljene prilikom izrade ove studije.

Literatura

- Banks, J. A. 1995. Multicultural Education and Curriculum Transformation. *The Journal of Negro Education* 64., 390–400.
<https://doi.org/10.2307/2967262>
- Blažević Simić, A. 2011. Socijalna distanca hrvatskih srednjoškolaca prema etničkim i vjerskim skupinama. *Pedagoški istraživanja*, 8/1. 153–170.
- Brubaker, R.; Cooper, F. 2000. Beyond Identity. *Theory and Society*, 29/1 1 – 47.
- Erdelja, Krešimir i Igor Stojaković: *Tragovi 4: udžbenik povijesti u četvrtom razredu gimnazije*, Školska knjiga, 2022
- Gasanabo, J. D.; Maître, J. 2006. *Fostering peaceful co-existence through analysis and revision of history curricula and textbooks in Southeast Europe: preliminary stocktaking report* – UNESCO. Pariz.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000151474>
- Gorski, P. 2009. What we're teaching teachers: An analysis of multicultural teacher education coursework syllabi. *Journal of Teaching and Teacher Education*. 25/2. 309 – 318.
- Koren, S. 2020. History, Identity, and Curricula: Public Debates and Controversies Over the Proposal for a New History Curriculum in Croatia. U: Ognjenović, G.; Jozelić, J. ur *Nationhood and Politicization of History in School Textbooks*. Palgrave Macmillan. Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-38121-9_6
- Kožul, Ante; Silvija Krpes; Krunoslav Samardžić i Milan Vukelić. *Moja zemlja 3 - udžbenik iz geografije za sedmi razred osnovne škole* (Alfa, 2022).
- Markusi, Dragica Dujmović. *FON-FON 4 udžbenik iz hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola*, Profil Klett, 2022.

- Miloloža, Sanja; Rada Cikuša; Davor Šimić i doc. dr. sc. Bernardina Petrović *Hrvatske jezične niti 5: Udžbenik iz hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole* (Alfa, 2019)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum za gimnazijsko obrazovanje* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Etika* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Etika,%20prosinac%202017..pdf>
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Geografija* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Geografija,%20prosinac%202017..pdf>
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik*, veljača 2018.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/Nacionalni%20kurikulum%20nastavnoga%20predmeta%20Hrvatski%20jezik%20-%20velja%C4%8Da%202018..pdf>
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Glazbena kultura i Glazbena umjetnost* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Glazbena%20kultura%20i%20Glazbena%20umjetnost,%20prosinac%202017.pdf>

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Likovna kultura i likovna umjetnost*, listopad 2018.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Likovna%20kultura%20i%20Likovna%20umjetnost%20nakon%20recenzija,%20listopad%202018..pdf>

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Politika i gospodarstvo* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Politika%20i%20gospodarstvo,%20prosinac%202017..pdf>

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Povijest*, travanj 2018.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Povijest%20nakon%20recenzije,%20travanj%202018..pdf>

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. *Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Priroda i društvo* (Prijedlog nakon javne rasprave), prosinac 2017.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/PredmetniKurikulumi//Priroda%20i%20dru%C5%Altvo,%20prosinac%202017..pdf>

- Mirošević, F. 2005. Godina 1903. u Hrvatskoj u hrvatskim udžbenicima. *Časopis za suvremenu povijest* 37, 735 – 751.

- Nasukawa, T.;Jeonghee, Yi. 2003.Sentiment Analysis: Capturing Favorability Using Natural Language Processing. U: *Proceedings of the 2nd International Conference on Knowledge Capture (K_CAP '03)*. Association for Computing Machinery. New York. SAD. 70–77
<https://doi.org/10.1145/945645.945658>

- Sabor RH, Zakon o potvrđivanju okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, NN 14/1997
- Sardelić, J. 2021. *The Fringes of Citizenship: Romani minorities in Europe and civic marginalisation* Manchester University Press, Manchester.
<https://library.oopen.org/handle/20.500.12657/50335>.
- Šlezak, H. 2022. Social Distance and the Roma: Intra-Ethnic and Regional Differences. *Hrvatski geografski glasnik/Croatian Geographical Bulletin* 84/1 69 – 92.
<https://doi.org/10.21861/HGG.2022.84.01.03>.
- Vijeće Europe (Odbor ministara). *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i obrazloženje*, usvojena 10. studenog 1995., [hrvatski prijevod iz 1997, Republika Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova, Diplomatska akademija]
- Vijeće Europe. *Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima* (5. 11. 1992. godine) [hrvatski prijevod dostupan na poveznici
<https://rm.coe.int/16806d356a>]
- Vijeće Europe. *Kompetencije za demokratsku kulturu: Živjeti zajedno kao jednaki u kulturno raznolikim demokratskim društvima*, 2016.

ISBN 978-953-50412-0-7